

Anonymus és a „senonok hegyei” meg az „aliminus népek” Árpád-kori történeti szövegek fejlődési modelljének első közelítése

I. Bevezetés

1. Célkitűzés. – Az alábbiakban Anonymus művének egy néhány soros részletét fogom vizsgálni, amelyben a címben olvasható szokatlan kifejezésekkel találkozunk. Tanulmányom célja, hogy minden korábbi, álláspontom szerint téves indoklástól eltérő magyarázatot adjak ezek felbukkanására, és e magyarázatot ne csak feltételezésként fogalmazzam meg, hanem elgondolásom helyességét a filológia lehetőségeinek határain belül meggyőzően igazoljam is.

Az általam javasolt indoklás a szövegfejlődés rekonstrukcióján alapul, elvileg hasonló eljárást követve, mint amelyet a geszta első fejezetének első mondatában olvasható *ad nigrum pontum* magyarázata során is alkalmaztam (HOLLER 2008: 308–14). Gyakorlati szempontból lényeges különbséget jelent azonban, hogy az *ad nigrum pontum* esetében rendelkezésünkre álltak korábbi történeti művek azon részletei, amelyek a sok évszázados szövegfejlődés közbülső fázisait alkották.

Emellett fel kellett használnunk az egyik Árpád-kori krónika részletét is, amely segítségével egy fenn nem maradt közbelső fázist tudtunk rekonstruálni. Tehát részben ismert szövegek, részben pedig egy rekonstruált szövegrészlet segítségével, egy néhány lépésből álló lineáris szövegfejlődési modell eredményeképpen megkaphattuk az anonymusi textust. A modell azért is lehetett ennyire egyszerű, mert akkori vizsgálatunkat Anonymus gesztájára korlátoztuk, és nem tűztük magunk elé az idevonatkozó többi krónikarészlet kialakulásának elemzését is.

Ezzel szemben a jelen esetben nem állnak rendelkezésünkre sem a kiindulási, sem további fázisok szövegei. Így kénytelenek vagyunk pusztán a magyar krónika különböző változataiban fennmaradt szövegrészletekre támaszkodni és ezek segítségével megkísérelni a szövegfejlődési folyamat rekonstrukcióját.

Kiindulópontul tehát egy forrásainkból ismeretlen, de tartalmilag és nyelvileg konzisztens, a magyar krónikák alapján kikövetkeztetett hipotetikus szöveget veszünk fel. A szövegfejlődést egy úgynevezett fagráffal modellezzük, amelynek csúcspontjaiban szövegegységek állnak. A gráf végpontjai a korunkra jutott szövegeket reprezentálják, a belső pontok pedig a szövegfejlődés folyamatában létrejött – gyakran csak hipotetikus – szövegváltozatokat. E közbelső változatok a másolási folyamat során történt változtatások eredményeképpen jönnek létre: a kompiláció, a kivonatolás, a betoldás, az értelmezés – alkalmasint félreértelmezés –, valamint a hibás másolás elemi transzformációs lépéseinek együttes hatására.

Eljárásunk magyarázó erejét az adja, hogy mind a kiindulási szöveg, mind a transzformációs lépések természetesnek tekinthetők, racionálisan megindokolhatók, és e lépések sorozatával eljutunk a fennmaradt szövegváltozatokhoz. Most többet szeretnénk elérni, mint pusztán az anonymusi textus magyarázatát, elvárásunk, hogy a modell a különböző krónikaváltozatokban olvasható szövegrészletek mind-egyikének létrejöttét megindokolja.

Mint látni fogjuk, vizsgálataink nemcsak a címbeli két szokatlan kifejezésre adnak magyarázatot, hanem a krónikaszövegek fejlődésével kapcsolatos fontos következtetésekhez is alapot szolgáltatnak.

2. A z a n o n y m u s i s z ö v e g r é s z l e t . – A geszta 56. fejezetében olvashatók az alábbi sorok; a részlet a fakszimile kiadás alapján a rövidítések feloldásával és a másoló által jelzett hibák kijavításával, JUHÁSZ LÁSZLÓ és JAKUBOVICH EMIL szövegközléseinek felhasználásával a következő: (An. 1932: 38–9. 434–5. mondat, 39. 438. mondat vége; SRH. 1: 112. 7–15. sor, 113. 7. sor):

„Vniuersam quoque galliam atrociter affligentes. ecclesias dei crudeliter intrantes spoliauerunt. Inde per abrupta senonensium per populos aliminos ferro sibi uiam et gladio apperuerunt. Superatis ergo illis bellicosissimis gentibus et naturali situ locorum tutissimis. montes senonum transcederunt. et segusam ceperunt ciuitatem. Deinde egressi taurinam ciuitatem opulentissimam expugnauerunt. Et postquam planam regionem lambardie aspexerunt. totam pene italiam bonis omnibus affluentem et exuberantem conscitatis cursibus spoliauerunt. ... et exinde ad propria redeunt regna cum magna uictoria.”

3. Az anonymusi szövegrészlet magyar fordításai. – A kutatástörténeti áttekintés előkészítéseként idézek négyet az elmúlt több mint két évszázad magyar fordításaiból:

LETHENYEY JÁNOS fordítása: „az egész *Frantzia* Országot kegyetlenül nyomorgatván, ’s-az Istennek szent Egyháziba bé-rohanván, azokat szörnyű kegyetlenséggel fosztogatták. Onnét, a’ *Senoni* meredekeken, és az *Alimini* Népeken keresztül, vassal, és karddal nyitottak által-útat magoknak. Meg-győzvéen tehát azokat az igen hadakozó, és, a’ helyeknek természeti-állása szerint, nagyon bátorságos Nemzeteket, a’ *Senoni* Hegyeiken által keltek, és *Segusa* Várassát meg-vették. Az után, ki-menvén, *Taurinát*, amaz igen gazdag várast, ostrommal bé-vették; és, minek utánna *Lombardiának* sík Tartományát meg-látták, ama minden jókkal biró, és felesleg-is bévelkedő olasz Országot, egy sebes futással, majd egészen, fel-rablották, fosztogatták. (...) és onnét a’ magok tulajdon Országukba, nagy Győzelemmel vissza jönnek.” (An. 1790: 61).

SZABÓ KÁROLY fordítása: „s egész Galliát keményen sanyargatván, az isten egyházait, kegyetlenül berontva, megrablák. Innen a senonok meredek hegyein át, az alemann népeken keresztül, fegyverrel és karddal nyitának magoknak utat. Meg-győzvéen tehát azon igen harczos s a helyek természeti fekvésénél fogva igen bátorságos nemzeteket, átkelének a senonok hegyein és *S e g u s a* városát bévevék. Innen megindulva *T a u r i n a* nagygazdag városát megvívák, s miután Lombardia sík tartományát meglátták, csak nem egész Itáliát, melly minden jóval dúsan bővölködik, sebes nyargalvást megrablák. (...) és osztán nagy diadallal térnek meg tulajdon országukba.” (An. 1860: 83–4).

PAIS DEZSŐ fordítása: „Egész Galliát szintén rettenetesen megnyomorgatták, sőt vadul berontva az Isten egyházaiba, még azokat is kifosztották. Innen a senonok meredek bércein át az aliminus népeken keresztül fegyverrel, karddal törtek utat. Miután pedig azokat a felette harcias és vidékük természeti helyzetében bátorságos népeket legyőzték, átkeltek a senonok hegyein és bevették Susa városát. Azután tovább vonulva Torinót, ezt a dúsgazdag várost vívták meg. Midőn Lombardia sík vidékét meglátták, sebes nyargalvást végigfosztogatták majdnem egész Itáliát, amely minden jóban fölösen bővelkedett. (...) Ezután nagy diadallal visszatérnek országukba.” (An. 1926: 97–8).

VESZPRÉMY LÁSZLÓ fordítása: „Egész Galliát kegyetlenül nyomorgatták, betörtek Isten egyházaiba, és kegyetlenül kifosztották őket. Majd a senonok meredélyein áthaladva tüzzel-vassal törtek maguknak utat a határszéli népek területén. Miután a természeti fekvésük révén védett és felette harcias népeket legyőzték, átkeltek a Senon hegyeken, elfoglalták Susa városát. Továbbindulva Torino dúsgazdag városát vették be ostrommal, majd megpillantották a Lombard síkságot. Gyors menetben szinte egész Itáliát végigfosztogatták, mivel bőségesen kínálta gazdagságát. (...) majd nagy diadallal tértek haza.” (An. 1999: 47–8).

A mintegy 70 évenként készített fordítások összehasonlításával néhány érdekes észrevételt tehetünk. LETHENYEY JÁNOS lefordította *Galliá-t Franciaország-ra* és *Itáliá-t Olaszország-ra*, a későbbi fordítások megtartották az eredeti neveket. Ezzel szemben *Segusá-t* és *Tauriná-t* a XVIII–XIX. századi fordítások eredeti alakjukban hagyták, míg a XX. századiak helyettesítették *Susá-val* és *Torinó-val*. A vizs-

gálatunk fókuszában álló egyik kifejezést, az *aliminus népek*-et LETHENYEI JÁNOS és PAIS DEZSŐ eredeti alakjukhoz közeli formában tartották meg, ezzel szemben SZABÓ KÁROLY *alemann népek*-ként, VESZPRÉMY LÁSZLÓ – itt nem idézett fordításában 1995-ben *szomszédos népek*-ként, majd – 1999-ben *határszéli népek*-ként fordította, vagy pontosabban értelmezte.

Általánosságban megállapítható, hogy az egyre újabb fordításokra jellemző az eredeti latin szöveg nyelvtani szerkezetektől való fokozatos eltávolodás.

4. A magyar krónikaváltozatok releváns szövegrészletei. – Amint az 1. pontban említettem, a szövegfejlődés rekonstruálásához fontos támpontot nyújtanak a korai magyar történelmet tárgyaló krónikák releváns részletei.

Először egy 1282 és 1285 között befejezett krónika szövegét közlöm, amelyre *Kismartoni-kódex*-ként fogok hivatkozni, mivel a kéziratot Kismartonban őrizték a XVIII. században. A korábbi szakirodalom ezt a szöveget Kézai-krónikaként említi. Minden későbbi publikációmban a *Kismartoni-kódex* megnevezést kívánom használni, mert helyesebbnek tartom, mint a korábbi szóhasználatot.

Ezután az 1358-ban összeállított és 1365 körül másolt Képes Krónikáét ismertetem, majd az 1473-ban Hess András nyomdájából kikerült ősnymtatványét, az ún. Budai Krónikáét, végül a THURÓCZY JÁNOS által összeállított és 1488-ban megjelentetett krónika augsburgi kiadását.

A szövegrészleteket a kritikai kiadások alapján közlöm, fordításait a szakirodalomból vettem át.

A *Kismartoni-kódex* szövegváltozata: „Quibus devictis et fugatis tandem Franciam intraverunt, ubi Christianis et cenobitis persecutio valida facta est per eosdem. Exinde autem egressi usque fluvium Rodani Ragusium venientes, duas civitates, scilicet Segusam et Taurinam spoliarunt, per Alpes Italiae sibi viam praeparando. Et cum planum vidissent Lombardiae, concitatis cursibus spolia multa rapuerunt et sic tandem ad propria revertuntur.” (SRH. 1: 170. 17–22. sor, 171. 1–2. sor).

BOLLÓK JÁNOS fordítása: „Ezek legyőzése és megfutamítása után végül behatoltak Franciaországba, s nagy mézárhlást vittek véghez a keresztények és a szerzetesek között. Innen pedig tovább menve egészen a Rhône folyóig, Raguzáig hatoltak, s kifosztottak két várost, nevezetesen Susát és Torinót, utat nyitva maguknak az Alpokon át Itáliába. És midőn meglátták Lombardia síkságát, átszáguldva rajta, sok zsákmányt raboltak, s végül így tértek meg saját birtokukra.” (KismK. 1984: 139).

A *Képes Krónika* szövegváltozata: „Inde vero Galliam atrociter affligentes, crudeliter in ecclesia Dei sevientes Metenseque, Treuerense et Aquigranense territorium devastantes deinde per obrupta montium Senoniensium per populos eterni Martis viam sibi gladio aperientes paraverunt. Ubi siquidem Segusam Taurinamque civitates destruxerunt, montesque prefatos perforantes planum Lombardie cum vidissent, totam pene provinciam concitatis cursibus vastavere et ita ad proprium regnum cum victoria revertuntur.” (SRH. 1: 309. 10–17. sor, 310. 1–4. sor).

BOLLÓK JÁNOS fordítása: „Ezután kíméletlenül Galliára törtek; kegyetlen dühöngést vittek véghez az Isten egyházában; földúlták Metz, Trier és Aachen vidékét; ezek után a Senon-hegyek meredekjein az örökös Mars népein keresztül nyitottak karddal utat maguknak. Itt feldúlták Susát és Torinót, s átverekedve magukat az

említett hegyeken, miután megpillantották Lombardia síkját, gyors vágásban földülták csaknem az egész tartományt, és így győzelemmel tértek vissza hazájukba.” (KépKr. 1984: 202, itt hiányos a szöveg; a teljes szöveg: KépKr. 2004: 39).

A Budai Krónika szövegváltozata: „Inde vero Galliam atrociter affligentes, crudeliterque in ecclesia dei sevientes Metense, Treuerense et Aquisgranense territoria igne devastarunt deinde per abrupta montium Senonensium per populos eterni martis viam sibi gladio aperientes paraverunt. Ubi siquidem Segusam Taurinamque civitates destruxerunt, montesque prefatos perforantes planum Longobardie cum vidissent totam pene provinciam concitatis cursibus vastavere et ita ad proprium regnum cum victoria revertuntur. Annis vero viginti sine motu in Pannonia permanserunt.” (SRH. 1: 309. 10–17. sor, 310. 1–9. sor, a kritikai jegyzetek figyelembevételével).

HORVÁTH JÁNOS fordítása: „Ezután pedig rettenetesen megnyomorgatták Galliát, kegyetlenül dühöngtek Isten egyháza ellen, és tűzzel elpusztították Metz, Trier és Aachen területeit. Utána a Senon hegyek meredek szikláin keresztül karddal nyitottak maguknak utat a háború istenének, Marsnak népei között. Itt ugyanis lerombolták Susa és Torino városát, és áthatolva az említett hegyeken, megpillantva Lombardia síkját, gyors száguldással csaknem az egész tartományt elpusztították, és így győzelmesen tértek vissza saját országukba. Húsz évig Pannóniában maradtak mozdulatlanul.” (BudKr. 1973: 31).

HORVÁTH JÁNOS fordítása – a Képes Krónika BOLLÓK-féle fordításához hasonlóan – következetesen átalakítja a melléknévi igeneves szerkezeteket igei állítmánnyá. Néhány apróbb megjegyzés a fordítással kapcsolatban: a) in ecclesia dei sevientes: *dühöngtek Isten egyháza ellen* helyett *dühöngtek Isten egyházában* lenne a pontosabb. Mintha a Thuróczy által eszközölt *in ecclesia* → *in ecclesiam* módosítás átszívárgott volna a Budai-krónika fordításába; – b) a *Mars*-ot magyarázó értelmezést iktat be a fordító, amely a latin szövegben nincs benne: *a háború istenének*; – c) a latin szövegbeli *Longobardiá*-t *Lombardiá*-nak fordítja; – d) az utolsó mondatbéli *vero*-t nem fordítja le.

A Thuróczy Krónika szövegváltozata: „Inde vero Galliam atrociter affligentes, crudeliter in ecclesiam dei sevientes Mettenseque, Treuerense et Aquisgranense territorium igne devastantes, deinde per abrupta montium Senonensium populos exterminantes viam sibi gladio apperientes paraverunt, ubi siquidem Segusam Taurinamque civitates destruxerunt. Montesque prefatos perforantes planum Lombardie cum vidissent, totam pene provinciam concitis cursibus vastavere, et ita ad proprium regnum cum victoria revertuntur, annisque viginti immobiles in regno permanserunt.” (ThurKr. 1985: 72. 52. fejezet, 246. szövegegység).

HORVÁTH JÁNOS fordítása itt is következetesen átalakítja a melléknévi igeneves szerkezeteket igei állítmánnyá: „Ezután pedig rettenetesen megnyomorgatták Galliát, kegyetlenül dühöngtek Isten egyháza ellen, és tűzzel elpusztították Metz, Trier és Aachen vidékét, onnan pedig a Senon hegyek meredek szikláin keresztül karddal nyitottak maguknak utat, elpusztítván az ottani népeket. Itt ugyanis lerombolták Susa és Torino városát, és áthatolva az említett hegyeken, megpillantva Lombardia síkját, gyors száguldással csaknem az egész tartományt elpusztították, és

így győzelmesen tértek vissza saját országukba, és húsz évig ki sem mozdulva országukban maradtak.” (ThurKr. 1978: 101; 1986: 72).

5. Korábbi nézetek a fenti szövegrészletek kapcsolatáról. – Anonymus és a krónikaszövegek kapcsolatára vonatkozó észrevétel megszemenően nem új. MÁTYÁS FLÓRIÁN jegyzeteiben egymás alatt közli Anonymus és a Képes Krónika általam idézett, egymásnak megfelelő részleteit (An. 1883: 253).

PAULER GYULA Anonymus-kiadása jegyzeteiben ezt írja: „E hadjárat egyéb-iránt majdnem szóról-szóra megvan a Képes Krónikában és származékaiban.” (An. 1900: 460, 1. jegyz.).

1906-ban DOMANOVSKY SÁNDOR egymás mellett közli Anonymus, a Képes Krónika és a Budai Krónika, valamint a Kismartoni-kódex idevonatkozó szövegrészleteit. Konklúziója egyfelől: „A bővebb szövegnek a Kézaiéből [azaz a Kismartoni-kódexből: H. L.] való keletkezése lehetetlenség”; másfelől: „Kézai [azaz a Kismartoni-kódex: H. L.] szövegének keletkezése csak a bővebb textus alapján magyarázható meg; bizonyítják mindenképpen a Regino és Anonymus krónikáival való összehasonlítások. (...) Nem lehetett azonban Kézai forrása a bővebb szöveghez ma ismert krónikák egyike sem, minthogy találtunk oly szavakat, melyek azokban nincsenek meg, melyek azonban oly feltűnő hasonlatosságot mutatnak Anonymussal, hogy fel kell tételeznünk, hogy az ősforrásban is benne voltak.” (DOMANOVSKY 1906: 92–4).

A fenti pozitív kezdeti megállapítások és HÓMAN BÁLINT fontos további eredményei (HÓMAN 1925.) dacára a kutatás a XX. század végére, a XXI. század elejére teljesen zsákutcába futott; a krónikaszövegek viszonyát és időrendjét tekintve bizonytalan és teljesen hibás nézetek jelentek meg vezetőnek tekintett tudományos folyóiratok hasábjain.

Egy idézet 1998-ból: „Bizonyos, hogy Anonymus szövegét használta Kézai, azonban Anonymus és a Krónikaszerkesztés közötti viszonyról a végleges döntés kimondása nem e rövid cikk feladata. Több ponton talán valószínűsíthetjük a Névtelen elsőségét, de egy korábbi közös forrás létét sem zárhatjuk ki. Még ez utóbbi esetben is fenntartjuk előbbi állításunkat, miszerint Anonymus alkotóan nyúlt forrása szövegéhez és bővítette az általa ismert helynevekkel.” Ez utóbbi mondat tartalmáról pontos információt néhány sorral előbb kaphattunk: „a hágón való átkelés Anonymustól származik a Mont Cenis [értsd *montes senonum*: H. L.], a *Susa*, *Torino* helynevekkel, valamint a Lombard-síkság megpillantásának említésével együtt.” (VESZPRÉMY 1998a: 169).

Ez utóbbi mondat változatlan formában megismétlődik egy 2005. évi dolgozatban is, ahol az alábbi kijelentések is olvashatók: „Kézai műve ... a krónikaszerkesztésbe bedolgozva ... máig megőrződött. Tekintettel arra, hogy Anonymusnak és a Krónikaszerkesztésnek vannak olyan érintkezési pontjai – így például a már említett Senones-bekezdés –, amelyek nem magyarázhatók Kézaiéből, könnyen lehet, hogy a későbbi szerkesztők a Névtelen krónikájából is kölcsönöztek.” (VESZPRÉMY 2005: 340, 343–4).

E megállapítások kritikájára tanulmányom érdemi vizsgálatait követően, a VIII. fejezet 4. pontjában fogok visszatérni.

II. Kutatástörténet

1. A szövegrészletek földrajzi nevei. – A fenti öt szövegváltozatban szereplő földrajzi fogalmaknak nem jelentéktelen kutatástörténete van, s fontosnak tartom, hogy ezt az alábbiakban – a teljesség igénye nélkül – áttekintsem.

A Képes-, a Budai- és a Thuróczy-krónikában olvasható három lotaringiai város, Mettensis, Treveris és Aquisgranum értelmezése egyértelmű: a mai Metz, Trier és Aachen városokról van szó. Az összes szövegváltozatban megjelenő két itáliai településnév, Segusa és Taurina azonosítása is már meglehetősen régóta szintén egyértelmű, bár ez nem volt mindig így. MÁNDY ISTVÁN Segusához ezt a lábjegyzetet fűzte: „Szép kis Város *Frantz* Országban a’ *Lyoni* Kerületben.”, Taurinához pedig: „Újjabb néven *Belgrád*, vagy *Nándor Fejér-Vára*.” (An. 1799: 121). Nem csodálkozhatunk nagyon MÁNDY magyarázatán, hiszen Belgrád latinul *Taurinum* és *Taurunum* néven szerepel a forrásokban. De a XIX. században az azonosítás már egyértelmű, amiképp SZABÓ KÁROLY fordításának lábjegyzeteiben közli: „S e g u s a ma S u s a város a piemonti királyságban a Savoyát Piemonttól elválasztó hegláncz aljában, Turintól nyugot felé egy napi járó földre.”; „T a u r i n a a mai T u r i n , a piemonti királyság fővárosa.” (An. 1860: 83).

Az alábbiakban a jobb áttekinthetőség kedvéért külön fogom vizsgálni a *senonok hegyei* és külön az *aliminus népek* értelmezésére vonatkozó korábbi elgondolásokat, hangsúlyt fektetve az elmúlt két évtizedben publikált nézetekre. Mivel a *Senon-hegyek* a krónikaszövegekben is előfordul, és a furcsa nevű *aliminus népeket* egyes kutatók összefüggésbe hozták a Képes Krónikában olvasható *örök Mars népeivel*, ezért mind az Anonymus geszta, mind a krónikaszövegek számunkra releváns kommentárjaiból szemezgetni fogok. Azon helynevek értelmezésére, amelyek kizárólag a Kismartoni-kódexben bukkannak fel, majd csak az illető szövegváltozat tárgyalásakor fogok kitérni.

2. A „senonok hegyei” értelmezésének kutatástörténete

1926: A korábbi kutatók tanácstalansága jól tükröződik PAIS DEZSŐnek az Anonymus-fordításhoz adott rövid jegyzetében: „Senonok hegyei: 56. [fejezet] *abrupta Senonensium, montes Senonum*. Lehetnek ezek a *Senones*, a közép Loire meg a Szajna között és *Sens* vidéke Párizstól d[él]k[e]letre.” (An. 1926: 137). *Sens* városa légvonalban mintegy 110 km-re fekszik Párizstól délkeleti irányban, a Szajnába torkolló Yonne folyó partján. A Loire középső folyása és a Szajna közötti terület teljesen sík vidék, itt nemcsak hegyek vagy meredélyek nincsenek, még szelíd lankák is alig akadnak.

1937: PAIS DEZSŐ jegyzetei a SZENTPÉTERY-féle kritikai kiadásban lényegében korábbi magyarázatait tartalmazzák, némi kiegészítéssel: „*abrupta Senonensium: Vide inferius: montes Senonum. Verba ad terram inter Ligerem (Loire) et Sequanam (Seine) sitam pertinent, ubi olim Senones Galli habitabant. Ibi exstitit Senones civitas seu Senonica urbs* (Regino, annis 888., 889.), – *hodie Sens – ubi anno 937. Hungari re vera versati sunt.*” (SRH. 1: 112, 2. jegyz.) Magyarul: I. lejjebb: a senonok hegyei. Ezek a szavak a Loire és a Szajna közötti területre utalnak, ahol régen a *gall senonok* laktak. Itt állott *Senones civitas* vagy *Senonica urbs* (Regino 888., 889.), – ma *Sens* –, ahol a 937. évben a magyarok valóban megfordultak.

1937: A SZENTPÉTERY-féle kritikai kiadásban DOMANOVSKY SÁNDOR látta el jegyzetekkel a Képes Krónika és a Sambucus-kódex, illetve ezek változatainak szövegét. A *montium Senoniensium*-hoz tartozó lábjegyzete PAIS DEZSŐTől homlokegyenest különböző elgondolást tükröz: „*montium Senoniensium: Montes Senonenses in parte Italiae inter occasum solis et septentriones spectanti pertinent.*” (SRH. 1: 309, 5. jegyz.). Azaz: A senoni hegyek Itáliának napnyugta és észak közé tekintő részéhez tartoznak. Azt az érdekes megfigyelést tehetjük, hogy ugyanazon kötetben belül a Senon-hegyeket egészen más területtel azonosítja az Anonymus-szöveg jegyzete, mint a Képes Krónikáé. Egyik kommentátor a névalakból, a másik a szövegkörnyezet tartalmából igyekszik következtetést levonni, pedig a két szövegösszetartozását, amint az I. 5. pontban említettem, MÁTYÁS FLÓRIÁN már 1883-ban világossá tette.

1964: MEZEY LÁSZLÓ jegyzete a Képes Krónikához: „A Szenon-hegyek: az Itáliát északnyugatról határoló Alpok és a Marseille-ig (Marsilia) terjedő dél-francia partvidék.” (KépKr. 1964: 189, 23. jegyz.). MEZEY LÁSZLÓ tehát DOMANOVSKY nézetét követi. Hogy mi okból kerülhetett Marseille a képbe, arra az *aliminus népek* kutatástörténete kapcsán térek ki.

1975: GYÖRFFY GYÖRGY az Anonymus-geszta hasonló kiadásához PAIS DEZSŐ fél évszázaddal korábbi fordítását mellékelte, eredeti jegyzeteit is megtartotta, de több helyen saját, PAISÉTől eltérő nézetével röviden kiegészítette azokat. De sem a *Senonok hegyei*, sem az *aliminus népek* ügyében nincs GYÖRFFYnek egyéni hozzátennivalója PAIS álláspontjához (An. 1975.).

1978: HORVÁTH JÁNOS a Thuróczy-krónika fordításához az alábbi jegyzetet fűzte: „A krónikás önkényesen nevezi Senon-hegyeknek az Alpokat. Senonoknak egy ókori kelta törzset neveztek; nevüket a Szajna melletti Sens város őrizte meg.” (ThurKr. 1978: 514, 194. jegyz.; ThurKr. 1986: 362, 194. jegyz.). HORVÁTH JÁNOS tehát alapjában véve DOMANOVSKY SÁNDOR és MEZEY LÁSZLÓ elgondolásával ért egyet, de – biztos, ami biztos –, megemlíti Sens nevét is, noha nem lokalizálja oda a hegyeket. Bár Sens valójában nem a Szajna mellett fekszik, de ez ehelyütt nem bír különösebb jelentőséggel.

1984: A másik véleményhez csatlakozik V. KOVÁCS SÁNDOR, PAIS DEZSŐ Anonymus-fordításának újabb kiadásában; gyakorlatilag megismétli PAIS 1926-os jegyzetét. „a senonok (...) bércein át – Francia terület. Vagy a Közép-Loire és a Szajna közötti terület, a Senones, vagy a Párizstól délkeletre fekvő Sens vidéke.” (An. 1984: 1083). V. KOVÁCS SÁNDOR nem fűzött jegyzeteket az ugyanebben a kötetben megjelent BOLLÓK JÁNOS-féle Képes Krónika fordítás megfelelő részletehez, sőt sajnálatos módon a szövegközlésbe hiba is csúszott. Ugyanis az „Itt fel-dúlták Susát és Torinót, s átverekedve magukat az említett hegyeken, miután megpillantották Lombardia síkját,” részlet csonkán, „S miután átverekedtek magukat az említett hegyeken, és megpillantották Lombardia síkját,” (KépKr. 1984: 203) lerövidített alakban került kinyomtatásra.

1986: A Képes Krónika újabb, BELLUS IBOLYA által készített fordítását KRISTÓ GYULA látta el jegyzetekkel, minden korábbinál nagyobb terjedelemben. A közel százhusz oldalt kitevő 765 jegyzetből egy foglalkozik az általunk vizsgált szövegrésszel. A jegyzet releváns részlete az alábbi, ellentmondást nem tűrő megállapítás:

„A Senon-hegyeken a franciaországi Sens értendő.” (KépKr. 1986: 307, 197. jegyz.) Az a tény, hogy Sens közelében hegyek nincsenek, KRISTÓ GYULÁT ugyanúgy nem zavarta, mint a 60 évvel korábban a kicsivel óvatosabban fogalmazó PAIS DEZSÓT.

1988: Thuróczy krónikája kritikai kiadásához MÁLYUSZ ELEMÉR és KRISTÓ GYULA készítette el a rendkívül alapos és terjedelmes jegyzeteket tartalmazó köteteket. Az általunk vizsgált részlethez – gyakorlatilag PAIS DEZSÓ 1937-es jegyzetét átvéve – az alábbi megjegyzést fűzték; terjedelmi okokból a latin eredetit mellőzöm: *montium Senonensium* – A Loire és a Szajna folyók közötti terület, a korábbi gall senonok lakóhelye, ahol *civitas Senonis* azaz *Senonica urbs*, ma Sens városa helyezkedik el, s amelynek környékét a 937. évben a Frankogalliát dúló magyarok elnéptelenítették, amint ezt érvekkel bizonyítani lehet (MÁLYUSZ–KRISTÓ 1988: 1: 232).

1995: Megjelenik VESZPRÉMY LÁSZLÓ Anonymus-fordítása a Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7. kötetében. Ebben VESZPRÉMY a *per abrupta Senonensium* kifejezést „a sens-i hegyvidéken áthaladva” szöveggel, a *montes Senonum transcederunt* részletet pedig „átkeltek a sens-i hegyeken” formában ültette át magyarra (Anonymus VESZPRÉMY-fordítása, 1995: 344). A hivatkozott lábjegyzetben ennyi áll: „A senonok (*Senones Galli*) eredetileg Sens (Franciaország, Párizstól délkeletre) vidékén éltek.” (An. 1995: 275, 899. jegyz.).

1998: A Magyar Nyelv közli VESZPRÉMY LÁSZLÓ négy oldal terjedelmű dolgozatát, melyben közel három oldalt a „Senones”-kérdésnek szentel a szerző. Ebben a három évvel korábbi fordításától lényegesen eltérő álláspontot képvisel. Miután felveti a problémát, hogy mi is rejtőzhet a *per abrupta Senonensium* és *montes Senonum* kifejezések mögött, megállapítja: „Értelmezésük már a korábbi fordítónak is gondot okozott, s azon felül, hogy felfedezték benne a francia városnév, illetve érsekség, *Sens* latin alakváltozatait, nem jutottak messzire.” (VESZPRÉMY 1998a: 167). Megállapítja, hogy a GABRIEL SILAGI és VESZPRÉMY LÁSZLÓ által készített 1991. évi új szövegkiadás és német fordítás is említés nélkül hagyta ezt a problematikus helynevet. VESZPRÉMY szerint Anonymus „nyilván a Mont Cenis nevét latinósította”, amelynek „egyébként latin változata *Cenisius mons*, *Alpes in Cinisiu*, (...) XVIII–XIX. századi francia térképeken *Mont Senis*, *Mont Cents* alakokban fordul elő. (...) A szójátékokat kedvelő névtelen krónikás nyilván élt a szó- és hangalak kínálta lehetőséggel és megalkotta a Cenis hegységet jelölő »Senonok hegyei« földrajzi nevet.”

A „Senonok meredélyei” elnevezés esetében – idézzük tovább VESZPRÉMYT – „sem vagyunk könnyű helyzetben, mivel szinte bizonyos, hogy a *Senon* megnevezés nem jelentheti a sensi tartományt, ahol hegység gyakorlatilag nem volt. A Vogézekben fekvő, Gombert sensi püspök által alapított »Senones« monostora pedig földrajzilag nem illik ide. Két megoldás kínálkozik. Eszerint vagy a *Galli* szinonimájaként kezeli a szót (*Galli Senones*), amire példát találhat Izidórnál (Etym. libri IX, 2, 106), illetve például Ancona (*Senogallica*, *Sinigaglia*) latin nevében, vagy egyszerűen a fenti Cenis-hegység nevéből alkotta meg e harcias hegyi törzsek nevét.” Összefoglalásul kiemeli: „úgy véljük, hogy a hágón való átkelés leírásában Anonymustól származik a Mont Cenis, a *Susa*, *Torino* helynevekkel, valamint a Lombard-síkság megpillantásának említésével együtt.” (VESZPRÉMY 1998a: 169). – VESZPRÉMY szerteágazó gondolatmenetének lényege tehát az a hipotézis, hogy Anonymus

nem korábbi forrásból vette át ezt a szövegrészt, hanem az saját fogalmazása. Sőt, a XVIII. századi francia térképeken *Mont Senis* és *Mont Cents* alakban említett hegység nevét ő latinosította, s mivel szereti a szójátékokat, ezért azt *montes Senonum* alakúra módosította. A *senones* népvét pedig vagy a *gall* népnév szinonimájának gondolta, s ilyen értelemben használta, de az is lehetséges, hogy Anonymus saját önálló leleménye a szintén általa kreált Senon-hegy neve alapján.

1999: VESZPRÉMY LÁSZLÓ módosításokkal adja közre négy évvel korábbi Anonymus-fordítását; a senon-hegyek időközben messze elkerültek Sens város körzetéből. Most már a *per abrupta Senonensium* kifejezést „a senonok meredélyein áthaladva” szöveggel, a *montes Senonum transcéderunt* részletet pedig „átkeltek a Senon hegyeken” formában ültette át (An. 1999: 47).

A *senonok meredélyein* részlethez tartozó jegyzetben összefoglalja 1998-as dolgozatának tartalmát: „Homályos földrajzi fogalmak. Kizárható, hogy a Vogézekre használná, noha ott volt egy ilyen nevű apátság (»Senones«). Esetleg a »Galli« szinonimájaként, ahogyan Izidor művében is megtalálhatta (*Etimologiarum libri*, IX, 2, 106). Sens egyébként franciaországi város Párizstól délkeletre, latin neve gyakori a forrásokban. Mindkét esetben valószínűleg a Susa-val szembeni francia Alpok *Mont Cenis* nevű részére utalhat. A sokat utazó Kézai – aki a Senonok kifejezést nem használja, de Anonymus mondatát átveszi – tisztában volt a földrajzi viszonyokkal, a Senon hegyeken magától értetődően az Olasz Alpokat értette, s ki is javította. (...) Az itt lakókra ezért illik a ’határmenti’ jelentésű »aliminus« jelző.” (An. 1999: 69–70, 335. jegyz.). Megjegyzem, hogy e jegyzet szövege már korábban is napvilágot látott: VESZPRÉMY 1998b: 939.

2004: Megjelenik a Képes Krónika BOLLÓK-féle fordítása új jegyzetekkel. A kötetből sajnálatos módon nem derül ki, hogy az 1–70. fejezetekhez tartozó jegyzeteket ki készítette; a későbbi fejezetek jegyzeteit SZOVÁK KORNÉL és VESZPRÉMY LÁSZLÓ írta. Az általunk vizsgált szövegre vonatkozó jegyzet releváns részlete a következő: „Senon-hegyek: Sens, a Loire és a Szajna közötti terület, eredetileg a Senones nevű gall törzs szállásterülete. Anonymusnál (56. c[aput]) a Senones a *Mont Cenis*-hágó latinizált neve Susával és Torinóval szemben.” (KépKr. 2004: 186, 274. jegyz.). Csak nagy meglepetésünknek adhatunk hangot: a jegyzet szerint a Senon-hegyek mást jelent a Képes Krónikában és mást Anonymus rokon szövegrészletében. A két mondatban KRISTÓ GYULA (1939–2004) *Sens*-es és VESZPRÉMY LÁSZLÓ *Sens*-telen elgondolása olvasható; a kettőnek így együtt nincs sok értelme.

2005: VESZPRÉMY LÁSZLÓ újabb dolgozatában a Senon-ügyben gyakorlatilag betű szerint vesz át egy oldalnyinál többet hét évvel korábbi cikkéből. Megismétli, hogy Anonymus „nyilván a *Mont Cenis* nevét latinosította”, és hogy a „szójátékokat kedvelő névtelen krónikás (...) megalkotta a *Cenis* hegységet jelölő »Senonok hegyei« földrajzi nevet.” Véleménye változatlanul az, hogy „a hágón való átkelés Anonymustól származik, a *Mont Cenis*, Susa, Torino helynevekkel, valamint a Lombard-síkság megpillantásának említésével együtt.” Elgondolása szerint „Anonymusnak és a Krónikaszerkesztésnek vannak olyan érintkezési pontjai – így például a már említett *Senones*-bekezdés –, amelyek nem magyarázhatók Kézaiából, könnyen lehet, hogy a későbbi szerkesztők a Névtelen krónikájából is kölcsönöztek.” (VESZPRÉMY 2005: 338–40, 344).

3. Az „aliminus népek” értelmezésének kutatástörténete. – 1802-ben jelent meg CORNIDES DÁNIEL nagyszabású műve Anonymusról, amelyet JOHANN CHRISTIAN ENGEL rendezett sajtó alá. A kötethez függelékképpen egy nagyméretű kihajtható lapot is csatolt, s ennek két oldalán számos szövegjavítást adott SCHWANDTNER 1746-os legelső kiadásához. A szövegjavításoknál ENGEL megadta, hogy az emendáció kinek a javaslata: CORNIDESÉ, az övé, vagy éppen valaki másé. Az 56. fejezet *per populos Aliminos* kifejezéséhez ENGEL saját emendációjaként az alábbi megjegyzést fűzte: „Alemannos? (seu hoc loco, populos ad lacum Leman)”, s az észrevételek rovatban még megjegyezte: „In Cod. legi posset: populos Alumnos” (CORNIDES 1802. kihajtható függelék hátoldala). Az ENGEL által kérdőjelesen javasolt egyik javítási lehetőség tehát az *alemannos* népnév, egy másik pedig a *Léman-tó*, – vagyis a mai Genfi-tó – mellett élő népekkel való azonosítás. A Genfi-tó az általunk vizsgált szövegrészletben kevéssel később olvasható Susától és Torinótól északra, a két várostól légvonalban mintegy 140, illetve 160 km-re fekszik. Az észrevételek rovatban felvetett harmadik lehetőség szerint a kódexben *Alumnus* [= tanuló] népekről lehetne olvasni.

1827-ben STEPHANUS LADISLAUS ENDLICHER jegyzetekkel kísért Anonymuskiadásának Index historicusában az *Alimini populi* címszó alatt megemlíti ’a Leman tó melletti népek’ ENGEL-féle konjektúráját (An. 1827: 224); ezzel szemben 1860-ban SZABÓ KÁROLY magyar fordításában ENGEL másik javaslatát, az *alemann* néppel való azonosítást építi be a fordítás szövegébe (An. 1860: 83).

PAULER GYULA az 1900-ban megjelent szövegkiadás jegyzeteiben az alábbiakat írja: „E hadjárat egyébíránt majdnem szóról-szóra megvan a Képes Krónikában és származékaiban s Névtelen jegyzőnkől lehet megigazítani egy érthetetlen corumpált helyüket: populos eterne martis – melyet Thuróczy populos exterminantes-re magyaráz – «populos Aliminos»-ra (Alemannost akarnak mondani – a mai Svájcban?)” (An. 1900: 460, 1. jegyz.). PAULER tehát explicite szöveghibának mondja az „örök Mars népei”-t. Azonosnak tartja az Anonymusnál olvasható „aliminus népek”-kel. Ez utóbbit viszont az *alemannos* romlott változatának gondolja – ENGELhez hasonlóan –, bár csak SZABÓ KÁROLYra hivatkozik. Anélkül, hogy a Genfi-tavat említené, leírja Svájc nevét – kérdőjellel –, amely sokáig fog kísérteni a szakirodalomban.

1926: PAIS DEZSŐ új fordításának jegyzeteiben ezt írja: „Aliminus népek: Ezt a homályos nevű népet Franciaországban vagy Svájcban kell elhelyeznünk.” (An. 1926: 103).

1937: PAIS DEZSŐ jegyzetei a SZENTPÉTERY-féle kritikai kiadásban lényegében korábbi, bizonytalan és homályos magyarázatait tartalmazzák, némi kiegészítéssel: „populos Aliminos: *Hi populi nominis incerti et obscuri fortasse in partibus terrae Francogallicae inter orientem solem et meridiem iacentibus vel in Suecia quaeri possunt.*” (SRH. 1: 112, 3. jegyz.). Azaz: Ezek a bizonytalan és homályos nevű népek talán a frankogall föld azon részein kereshetők, amelyek a felkelő nap és dél között fekszenek, vagy pedig Svájcban.

1937: A SZENTPÉTERY-féle kiadásban DOMANOVSKY SÁNDOR látta el jegyzetekkel a Képes Krónika és változatainak szövegét. A *populos eterni Martis*-hoz tartozó lábjegyzet mindössze egyetlen egy utalás: „populos Aliminos”: Anonymus

c. 56. (SRH. 1: 309, 6. jegyz.) Vagyis DOMANOVSKY – PAULERT követve – azonosnak tartja a két kifejezés jelentését.

1964: A Senon-hegyekkel kapcsolatban már közöltem MEZEY LÁSZLÓ jegyzetét: „A Szenon-hegyek: az Itáliát északnyugatról határoló Alpok és a Marseille-ig (Marsilia) terjedő dél-francia partvidék.” (KépKr. 1964: 189, 23. jegyz.). Noha MEZEY explicite nem fogalmazza meg, de az alaki hasonlóság alapján arra kell gondolnunk, hogy Marseille (Marsilia) városára azért utal, mert a *populos eterni Martis*-t a Marsilia körül élő népekkel azonosítja.

1967-ben jelent meg az OTTO PRINZ és JOHANNES SCHNEIDER szerkesztette Mittellateinisches Wörterbuch első kötete, amelyben a *aliminus* szó önálló szócikket kapott. A szócikk a következő alakú: „*aliminus, -a, -um. (a *et limen*) *remotus – entlegen*: GESTA Hung. 56 (MGScript. XXIX p. 535,30) *per populos -os ferro sibi viam ... apperuerunt.*” (MW. 1: 435). A szócikk tehát kizárólag az Anonymusbeli előfordulását említi, jelentése gyanánt a ’távoli, félreeső’ értelmezést adja, s ezt a zárójelben közölt *a+limen* összetételre vezeti vissza. A *limen* jelentése itt ’küszöb, határ, vége valaminek’, az *a* előjárószo jelentése ’el valamitől’.

1984: V. KOVÁCS SÁNDOR jegyzete PAIS DEZSŐ fordításának új kiadásához: „az aliminus népeken keresztül – Bizonytalanul meghatározható nép, minden valószínűség szerint francia vagy svájci területen élhetett.” (An. 1984: 1083).

1986: A KRISTÓ GYULA által a Képes Krónika új fordításához készített jegyzetek közül egy foglalkozik az általunk vizsgált szövegrésszel, ennek releváns részlete a következő: „Anonymusnál az örök Mars népeinek – amely kifejezés a háborúra utal s harcias népeket jelent – megfelelő helyen az ismeretlen Aliminus népek szerepelnek: SRH. I. 112.” (KépKr. 1986: 307, 197. jegyz.). A jegyzet tehát PAULERT és DOMANOVSKY-t követve, – bár rájuk nem hivatkozva –, azt sugallja, hogy az ’örök Mars népei’ és az ’Aliminus népek’ azonos, vagy legalábbis hasonló jelentésű kifejezések.

1988: Amint a krónikaszüvegek között már láthattuk, s amiképpen PAULER GYULA 1900. évi jegyzetében megemlítette, a kérdéses helyen THURÓCZY-nál a *populos exterminantes* kifejezés áll. THURÓCZY szövege kritikai kiadásának jegyzetében ehhez MÁLYUSZ ELEMÉR és KRISTÓ GYULA az alábbi megjegyzést fűzték; terjedelmi okokból a latin eredetit mellőzöm, csak a fordítást közlöm: *populos exterminantes*. – A kifejezés magyarázatát Anonymus szavaiból kell vennünk: „Ezután a senoniak meredélyein keresztül az aliminus népeken át vassal és karddal nyitottak maguknak utat” (SRH. 1: 112). Bizonytalan és eldöntetlen, hogy mely népnek a neve állhatott ezen a helyen a régi gesztákban. Az „Aliminus” név ismeretlen, a földrajzi elhelyezkedésből valamely frankogall vagy helvét népre gondolhatunk (SRH. 1: 112, 3. jegyzet). A név sem a XIII. századi geszta írójának, sem a korábbi írnokoknak nem volt ismert, úgyhogy arra gondolhatunk, hogy tulajdonnévből vált köznévvé. Nem nagyon elterjedt, mégis – mivel háborúról van szó –, igen kézenfekvő a jelzős szókapcsolat: „per populos eterni Martis” (SRH. 1: 309), amelynek jelentése így e helyet meghatározza. Thuróczy a kifejezés jelentését megváltoztatja, talán mivel a büszkeségét sérti, hogy a magyarok harcias népeken keresztül nyitottak utat maguknak. A „per” előjárószo elhagyásával Thuróczy a „populos” főnevet tárgyá, a jelzőt pedig igévé változtatja, ezáltal növeli és bővíti a magyarok harci

dicsőségét (MÁLYUSZ–KRISTÓ 1988: 1: 232). Álláspontom szerint a fenti magyarázat mind a Thuróczy által végzett módosítás célját, mind annak hazafias motivációját illetően – teljesen hibás.

1989-ben GABRIEL SILAGI a készülő új szövegkiadás és német fordítás előmunkálatai alapján cikket közölt a Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters hasábjain, melyben Anonymus szövegével kapcsolatos megjegyzései és javítási javaslatai között – legutolsóként – a *per populos Aliminos* kifejezést érinti. Az ehhez tartozó javítási indítványa a következő: „Vorschlag: »durch die benachbarten Völker«. Der Editor hielt ebenso wie Pais *aliminos* für einen sonst unbekanntem Volksnamen. Das Wort ist aber aus *ad* und *limen* zusammengesetzt.” (SILAGI 1989: 180). Magyarul: Javaslat: „a szomszédos népeken át”. A szerkesztő (azaz JAKUBOVICH EMIL) éppúgy, mint PAIS, az *aliminos*-t egy egyébként ismeretlen népnévnek tartotta. A szó azonban *ad*-ből és *limen*-ből van összetéve. Tehát GABRIEL SILAGI a szót ’szomszédos’ jelentésűnek tartja, elgondolása szerint az *ad* ’-nál/-nél’ előljárószó és a ’küszöb, határ’ jelentésű *limen* szavakból állhatott elő a máshonnan ismeretlen kifejezés.

1991-ben jelent meg Anonymus új latin–német kétnyelvű kiadása GABRIEL SILAGI szerkesztésében, VESZPRÉMY LÁSZLÓ közreműködésével. Ennek jegyzeteiben az alábbiakat olvashatjuk; terjedelmi okokból a német eredetit mellőzöm: *populos Aliminos* PAIS, a faksimile kiadás 138. oldalán, mint egy Franciaországban vagy Svájcban élő nép tulajdonnévét értelmezte, miután fordítása már JAKUBOVICH révén bejutott az SRH-kiadásba (1, 112 lap és Index 508. lap). A szó azonban *ad*-ből és *limen*-ből van összetéve, ami a történet összefüggését tekintve valószínűbb is, mint az *a*-ból és *limen*-ből való összetétel ’távoli, félreeső’ jelentéssel, amelyet a Mittellateinisches Wörterbuch 1, 455 javasol (An. 1991: 179, 331. jegyz.). Tehát SILAGI és VESZPRÉMY a kifejezést ’szomszédos népek’ jelentésűnek tartja.

1994-ben látott napvilágot a Magyarországi Középkori Latinság Szótárához készült pótlások 2. közleménye, SZOVÁK KORNÉL munkája. Ebben megjelenik az „*aliminos*, -a, -um” szó, s a szócikkben mindkét magyarázatkísérlet szerepel – kérdőjelekkel –; ismét kizárólag Anonymus szövegrészletére történő utalással, és azzal a megjegyzéssel, hogy a kiadó tulajdonnévnek vélte: „*remotus* (? *ex a et limen* ...), *finitimus* (? *ex ad et limen* ...) – *távoli, messzi* (?), *szomszédos* (?): *Inde per abrupta Senonensium per populos aliminos* (*ed.: Aliminos, quia editor nomen putavit proprium*) *ferro sibi viam et gladio apperuerunt*: P. MAG. 56 (p. 112).” Egy évvel később ugyanez a szócikk megjelent egy külföldi folyóiratban is. A publikáció a fentiekkel gyakorlatilag azonos szöveget tartalmaz, annyi eltéréssel, hogy nem adja meg a hipotetikus magyar fordításokat (BORONKAI–SZOVÁK 1995: 53).

1995: Megjelenik VESZPRÉMY LÁSZLÓ Anonymus fordítása, a fordításban VESZPRÉMY – szokatlan módon – SILAGI konjektúráját beépíti a magyar szövegbe, „szomszédos népek”-et említ: „a szomszédos népek területén tüzzel-vassal törtek maguknak utat.” (An. 1995: 344)

1998: VESZPRÉMY fentebb már hosszan citált dolgozatában röviden érinti a *per populos Aliminos* értelmezésének kérdését is: „Anonymus francia földön igen tájékozatlannak tűnik, s így nincs is sok remény, hogy az általa emlegetett »populi alimini« vagy a »Senonok meredélyei« elnevezés eredetét pontosabban meghatá-

rozzuk. A fordításban ennek »határmenti« népek jelentése a legvalószínűbb, mivel valóban Itália és Gallia határán éltek. Az előbbire mind a német, mind a magyar középlatin szótár a »szomszédos – ad limen – népek« értelmezést ajánlja.” (VESZPRÉMY 1998a: 168). E rövid idézetben több tárgyi tévedés van: a berlini kiadású középlatin szótár éppenséggel elég ’távoli’ értelmezést adott meg a ’szomszédos’-hoz képest, s az általam ismert magyar középlatin szótár-kiegészítés semmit nem ajánl, csak a szakirodalomban felvetett két hipotézist ismerteti, kérdőjelekkel. A jegyzet elején megfogalmazott pesszimizmus bizonyára a korlátozott lehetőségek alapján leszűrt következtetés.

1999: Megjelenik VESZPRÉMY LÁSZLÓ átdolgozott Anonymus-fordítása. A fordító most az újabb, az előzőtől különböző konjektúráját építi be a magyar szövegbe, „határszéli népek”-et említ: „tűzzel-vassal törtek maguknak utat a határszéli népek területén.” (An. 1999: 47) A részlethez tartozó jegyzetben – amely több megalapozatlan hipotézist tartalmaz –, ezt olvassuk: „A sokat utazó Kézai – aki a Senonok kifejezést nem használja, de Anonymus mondatát átveszi – tisztában volt a földrajzi viszonyokkal, a Senon hegyeken magától értetődően az Olasz Alpokat értette, s ki is javította. (...) Az itt lakókra ezért illik a ’határmenti’ jelentésű »aliminus« jelző.” (VESZPRÉMY 1999a: 70, 335. jegyz.).

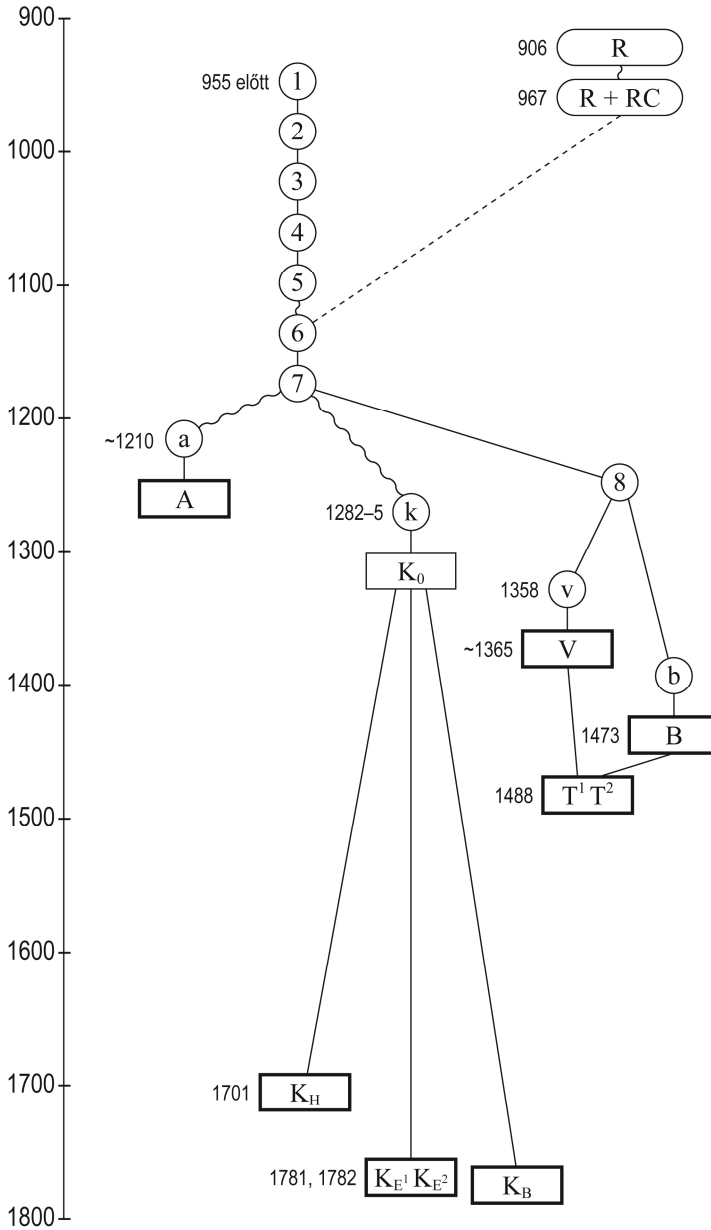
2005: VESZPRÉMY LÁSZLÓ újabb dolgozatában szó szerint átveszi az aliminus népekkel kapcsolatban 1998-ban írottakat – az összes tárgyi tévedéssel együtt (VESZPRÉMY 2005: 339).

Áttekintve az elmúlt két évszázad értelmezési próbálkozásait a Léman-tó melletti népektől az alemannokig, a távoli népektől a szomszédos népeken át a határmenti népekig, arra a következtetésre juthatunk, hogy a *per populos aliminos* kifejezés eredetének kérdése a hagyományos filológusi-történelmi megközelítés lehetőségeinek határain túl, vagy legalábbis annak *határai mentén* fekszik.

III. Az evolúciós gráf

A problematikus kifejezések magyarázatát tehát az eddigiektől eltérő módszerrel, a szövegfejlődés rekonstrukciójával kívánom megadni. A IV. fejezetben előadottak könnyű követhetősége érdekében előre bemutatom a folyamatot szemléltető gráfot.

A gráf csúcsai szövegváltozatokat szimbolizálnak. Az evolúciós gráf egy irányított fagraf, minden éle a forrásul szolgáló szövegváltozat felől az újabb szövegváltozat felé mutat.

Az időtengely függőleges; az idő felülről lefelé nő. Az egyes szövegváltozatok elhelyezkedése az időtengelyhez képest csak hozzávetőleges.

Az ábrán alkalmazott jelölések a következők:

A szövegváltozatok között futó háromféle vonaltípus reprezentálja a felhasználás jellegét: folytonos vonal jelzi a másolást, kisebb változtatásokkal, másolási hi-

bákkal; hullámos vonal jelöli a lényeges átdolgozást; szaggatott vonal jelöli, hogy a forrás bizonyos információi felhasználásra kerültek az újabb változat megfogalmazásakor.

A vastag keretvonalas téglalapok a korunkra jutott azon kéziratokat és nyomtatványokat jelölik, amelyekről a tanulmányban szó esik. Ezek az alábbiak:

A = Anonymus gesztájának fennmaradt másolata (OSzK. Cod Lat 403.)

V = Képes Krónika kódexe (készült 1365 körül) (OszK. Cod Lat 404.)

B = Budai Krónika. Nyomtatva: Buda, 1473.

T¹ = Thuróczy-krónika első kiadása. Nyomtatva: Brünn, 1488. március 20.

T² = Thuróczy-krónika második kiadása. Nyomtatva: Augsburg, 1488. június 3.

K_H = A Kismartoni-kódex Hevenesi-féle másolata. Másolva 1701. május 26. (Egyetemi Könyvtár, Budapest Hevenesi-gyűjtemény 70. kötet 1–16.)

K_E¹ = A Kismartoni-kódex Horányi-féle első kiadása. Nyomtatva: Bécs, [1781.]

K_E² = A Kismartoni-kódex Horányi-féle második kiadása. Nyomtatva: Buda, [1782.]

K_B = A Kismartoni-kódex egykor a rohonci Batthyány-könyvtárban őrzött másolata. (MTAK. Tört. 4° 139.)

A szimpla keretvonalas téglalap olyan példányt jelöl, amelynek egykori létezéséről biztos tudomásunk van, de jelenleg nem található:

K₀ = A Kismartoni-kódex.

Kör jelöli a tanulmányban említett, de korunkra nem maradt szövegváltozatokat:

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8: a szövegfejlődés folyamatában létrejött szövegváltozatok.

a = az Anonymus-kódex alapját képező szerzői szöveg (1210 körül)

k = a Kismartoni-kódex alapját képező szerzői szöveg (1282–1285)

v = a Képes Krónika kódexe alapját képező szöveg (1358)

b = a Budai Krónika nyomtatványa alapját képező szöveg (1473)

Félköríves zárású téglalapokkal jelöltem Regino krónikáját (készült 906-ban), és annak folytatását (készült 967-ben), mivel ezek a szövegek több másolatból is ismertek, s amelyek között igen korai, X–XI. századi kódexek is vannak, de számunkra nem releváns, hogy mely kódexet használta fel forrásként a 6. szövegváltozat összeállítója.

Szeretném hangsúlyozni, hogy ez a gráf *k i z á r ó l a g* az általunk vizsgált rövid szövegrészlet fejlődését szemlélteti. *N e m* ábrázolja a magyar krónikaszövegek kialakulásának *j ó v a l b o n y o l u l t a b b* folyamatát, annak a fenti ábra csak *e l s ő k ö z e l í t é s e*. Így például az összes fennmaradt változat közös alapját képező 7. fázis, valamint a Képes Krónika *v* jelű fogalmazványa az általunk vizsgált részlet tekintetében egymástól csak minimálisan különbözik, viszont olyan krónikák részét képezték, amelyek nemcsak a tárgyalt események időbeli kiterjedése szempontjából tértek el lényegesen, hanem az utóbbi már tartalmazta a hun történetet is, míg az előbbi még nem. Hasonlóképpen a *v* és *b* változatok minimális eltérést mutatnak a mi részletünk vonatkozásában, annak ellenére, hogy a Képes Krónika Árpád-kori része jóval terjedelmesebb a Budai Krónikáénál.

Egy szövegrészlet fejlődését szemléltető evolúciós gráfhoz hasonló, a szakirodalomban *stemmá*-nak nevezett ábrázolás két különböző jelentésben fordul elő történeti szövegek tárgyalásakor. Az egyik típus különböző művek kapcsolatát ábrá-

zolja, az irányítás a forrásul szolgáló mű felől az újabb munka felé mutat; erre lát-hatunk példát HÓMAN jelentős művének végén (HÓMAN 1925., a 108. oldal utáni melléklet: A magyar gesták és krónikák leszármazása). A másik típus azonos mű különböző szövegváltozatainak másolási viszonyait mutatja be; az irányítás az ősből szöveg felől mutat a róla készített másolatok irányába; az általunk tárgyalt anyagban Regino szövegváltozatai mutatnak erre példát (Regino XV.). Az általam alkalmazott gráf lényegében tehát ez utóbbi kategóriába tartozik, azzal az eltéréssel, hogy nem egy teljes mű, hanem csak egy rövid szövegrészlet fejlődését kísérem figyelemmel, továbbá a gráfba belefoglaltam az első típusba tartozó információkat is, mivel idegen szövegből is történt átvétel.

IV. A szövegrészlet evolúciója

1. f á z i s . – Figyelmesen átolvasva a fentiekben idézett öt latin szövegrészletet, fellüktet bennünk Nyugat-Európa valamelyik kolostorában a X. század folyamán született siralmas ének egy rövid részlete, amelynek közvetítésével talán a kegyetlenkedéseket személyesen is átélő, de lehet, hogy csak hallomásból ismerő szerző fájdalommal jut el hozzánk egy évezred távolából:

...	
ungari vero lothringiam	atrociter affligentes
mettenseque, treuerenseque	territorium devastantes
in ecclesias dei	crudeliter sevientes
abruptentes sermones	populosque exterminantes

...
Magyarul:

...	
a magyarok pedig Lotaringiát	durván meggyötörve
a mettensisi és treverisi	területet pusztítva
Isten egyházai ellen	kegyetlenül dühöngve
a szentbeszédeket megszakítván	a népeket legyilkolva

...

2. f á z i s . – A siralmas ének hosszabb részletét nem lenne könnyű rekonstruálni. Úgy vélem, egy ilyen ének lejegyzésével született meg az ősi krónikaszöveg; ennek a feljegyzésnek a számunkra releváns részlete nagyjából az alábbi lehetett (a könnyebb hivatkozás kedvéért a sorokat megszámozom):

1. Ungari vero lothringiam atrociter affligentes
2. mettenseque treuerenseque territorium devastantes
3. in ecclesias dei crudeliter saevientes
4. abruptentes sermones populosque exterminantes
5. montes alpes italiae perforantes
6. viam sibi gladio aperientes
7. paraverunt.
8. Segusam taurinamque civitates destruxerunt.
9. Planum lombardie cum vidissent

10. totam pene provinciam vastaverunt
11. concitatis cursibus.

1. A magyarok pedig Lotharingiát durván meggyötörve
2. a mettensisi és treverisi területet pusztítva
3. Isten egyházai ellen kegyetlenül dühöngve
4. a szentbeszédeket megszakítván a népeket legyilkolva
5. az itáliai Alpokon áthatolva
6. utat maguknak karddal megnyitva
7. készítettek.
8. Segusa és Taurina városait lerombolták.
9. Amikor meglátták Lombardia síkját
10. majdnem az egész tartományt elpusztították
11. gyors száguldásokkal.

3. fázis. – A másolási folyamat során apróbb változtatások történtek (az aktuális változtatásokat félkövér betűtípus használatával jelzem): a) a prózai szövegben nincs jelentősége a szótagszámnak, így visszakerült az *a* betű a *lotharingiam* szóba; – b) az egyik másoló beszúrta: *et aquisgranense*, emiatt a *-que* elmaradt a *treuerense* mögül; – c) a 2. és 3. sor fel lett cserélve; – d) a 4. sorban – mivel mind az *rm*, mind az *nn* betűpár ugyanannyi szárat tartalmaz, olvasási, majd átírási hiba történt: *sermones* → *sennonones* (!); – e) a *vastaverunt* állítmány átkerült a mondat végére.

1. Ungari vero lotharingiam atrociter affligentes
2. in ecclesias dei crudeliter sevientes
3. mettenseque treuerense **et aquisgranense** territorium devastantes
4. abrumpentes **sennonones**, populosque exterminantes
5. montes alpes italiae perforantes,
6. viam sibi gladio aperientes paraverunt.
7. Segusam taurinamque civitates destruxerunt.
8. Planum lombardie cum vidissent
9. totam pene provinciam concitatis cursibus vastaverunt.

1. A magyarok pedig Lotharingiát durván meggyötörve
2. az Isten egyházai ellen kegyetlenül dühöngve
3. a mettensisi, treverisi **és aquisgranumi** területet pusztítva
4. **megettörve a senonokat**, a népeket legyilkolva
5. az itáliai Alpokon áthatolva
6. utat maguknak karddal megnyitva készítettek.
7. Segusa és Taurina városait lerombolták.
8. Amikor meglátták Lombardia síkját
9. majdnem az egész tartományt gyors száguldásokkal elpusztították.

4. f á z i s . – A nehezen értelmezhető *abruptentes sennones* kifejezést egy másoló igyekezett értelmessé tenni, s a 4. sorban az alábbi változtatást tette: *abruptentes* → *abrupte, populosque* → *populos*.

4. **abrupte** sennones populos exterminantes

4. **hirtelen** legyilkolva a senon népeket

5. f á z i s . – Ezt követően – de az is lehetséges, hogy közvetlenül a 3. fázis után – a részlet az alábbi formában kapott új értelmet: a 4. sorban: *abrupte* → **per abrupta**.

4. **per abrupta** sennones populos exterminantes

4. **a meredélyeken áthatolva** legyilkolva a senon népeket

6. f á z i s . – A) Előzetesen utalni szeretnék arra, hogy az általunk vizsgált szövegrészek összefüggése Regino prümi apát világkrónikájának folytatását képező évkönyvszerű feljegyzésekkel régóta ismert. MÁTYÁS FLÓRIÁN szövegkiadásának jegyzeteiben utal rá (An. 1883: 250), és PAULER GYULA az 1900. évi kiadás jegyzeteiben az alábbiakat írja: „Ez elbeszélés főleg Regino folytatójának 954-hez való adatain alapszik.” (An. 1900: 460, 1. jegyz.). 1925-ben megjelent értékes művében HÓMAN BÁLINT a krónikaszüvegek és Anonymus elemzése alapján rekonstruálja a Reginonál és folytatójánál található magyar vonatkozású adatok átvételét s ebből igen fontos következtetéseket von le; megfelelő kontextusba helyezve megállapításait ma is érvényesnek tartom (HÓMAN 1925: 79–81).

B) Az újabb szövegváltozat ismertetése előtt idézem Regino folytatójának évkönyvéből a magyarokra vonatkozó, a 926., 932., 934., 938. és a 954. évekhez tartozó feljegyzéseket.

„DCCCCXXVI. Ungari totam Franciam, Alsatiam, Galliam et Alamanniam igne et gladio vastaverunt.” (Regino 158). Magyarul: 926. év. A magyarok egész Franciaországot, Elzászt, Galliát és Alemanniát tűzzel és karddal pusztították.

„DCCCCXXXII. Ungarii per orientales Francos et Alamanniam multis civitatibus igne et gladio consumptis iuxta Wormaciam Rheno transito usque ad mare oceanum Galliam devastantes per Italiam redierunt.” (Regino 159). Magyarul: 932. év. A magyarok a keleti frankokon és Alemannián át, sok várost tűzzel és karddal elpusztítván, Wormacia mellett a Rajnán átkelven, egészen az óceán-tengerig pusztítva Galliát, Itálián keresztül tértek haza.

„DCCCCXXXIII. Heinricus rex Ungarios multa caede prostravit, pluresque ex eis comprehendit.” (Regino 159). Magyarul: 934. év. Henrik király a magyarokat nagy gyilkolással leterítette és közülük többeket foglyul ejtett.

„DCCCCXXXVIII. (...) Ungarii iterum a Saxonibus multa caede vastati.” (Regino 160). Magyarul: 938. év. (...) A szászok a magyarokat ismét nagy gyilkolással pusztították.

„DCCCCLIV. (...) Ungarii ducentibus inimicis regis in quadragesima Rheno transito pervadentes Galliam inaudita mala in ecclesias Dei fecerunt et per Italiam redierunt.” (Regino 168). Magyarul: 954. év. (...) A király ellenségeinek vezetésés-

vel a magyarok, miután a böjt alatt átkeltek a Rajnán, Gallián végiggázolva, hallatlan bajokat okoztak Isten egyházai ellen, és Itálián át visszatértek.

C) Az általános tájékozódás kedvéért hasznos annak a tisztázása, hogy a fenti és a korábban említett híradások tartománynevei alatt mely területeket is kell értenünk. *Francia*, illetve az *orientales Francos*, azaz keleti frankok tartománya a mai Frankfurt központú tartomány volt, melynek határai keleten Forcheim városáig, nyugaton a Rajnától nyugatra elterülő Pfalzi-erdőig terjedtek, észak felé hozzá tartozott Fulda, Herschfeld és Fitzlar. Tőle délre helyezkedett el Svábsország, amelyet Regino folytatója *Alemannia* néven említ, ennek közepén van a Bódeni tó, nyugaton pedig Augsburgig terjed. Alemanniától nyugatra feküdt *Alsatia*, a mai Elzász, fontos városa volt Strassburg. Alsatiától és a keleti Frankországtól nyugatra terült el *Lotharingia*, fontos egyházi központjai voltak az idézetünkben is szereplő Metz, Trier, Aachen, valamint Köln, és Regino városa: Prüm. *Galliá*-n pedig a nyugati frank királyságot kell értenünk, amely egészen az óceánig terjedt.

D) A 932. és a 954. év magyar hadjáratainak leírása nagyon hasonló, mindkétben szerepel a Rajnán való átkelés, Gallia pusztítása, majd az Itálián keresztül történő visszatérés. Ezeket, s még más, korábbi évekből a magyarokra vonatkozó értesüléseket a krónikáíró hozzátoldotta fő forrásának szövegéhez, ennek következtében az alapszöveg módosult. Álláspontom szerint az ekkor elkészült krónika nem maradt ránk eredeti formájában, csak összevonásokat elszenvedett későbbi alakjában.

A kompilátor azt az eljárást követte, hogy előbb kigyűjtötte a Regino folytatójánál talált évkönyvi adatokból azokat, amelyek véleménye szerint a magyarokra vonatkoztak. Így olyan híreket is átvett, amelyeknek valójában semmi közük nem volt a magyar hadműveletekhez. Ennek során átvette a Rajnán való átkelésről szóló hírt, s noha Regino folytatója épp Lotharingiát nem említi, mint a magyar támadások szenvedő tartományát, de mivel az szerepelt a másik forrásban, ezért földrajzi szempontokat figyelembe véve a krónika összeállítója a Rajnán történt átkelés után említette meg a Lotharingia elleni támadást.

Ezután másolta le az általunk vizsgált szövegrészlet 5. fázisát, de néhány módosítással. Mivel Lotharingiát már említette, viszont a Regino folytatójánál 926-ban, 932-ben és 954-ben is megnevezett Galliát még nem, ezért ehelyütt felcserélte elsődleges forrásának Lotharingia tartománynevét a Metz, Trier és Aachen említése miatt oda nem illő Galliáéval.

A kompilátor feltételezte, hogy a Regino-folytatás minden nyugat felé indított magyar támadásról beszámolt. A 938. év hírei között utolsóként említett, a magyarokkal kapcsolatos párszavas tudósítást vagy nem vette észre vagy az általa használt kéziratból az éppen kimaradt; másfelől a magyarokra vonatkozó 934. évi rövid hírt összevonta a 932. évvel s ezeket együttesen a 933. évhez tartozónak tekintette, ezért arra a következtetésre jutott, hogy 933 és 954 között nem volt nyugat felé irányuló hadjárat. Ezért krónikájába nemcsak azt írta be közhelyszerűen, hogy a magyarok győzelemmel tértek vissza hazájukba: *et ita ad proprium regnum cum victoria revertuntur*, hanem azt is hozzátette, hogy húsz évig ki sem mozdulva országukban maradtak: *annis vero viginti sine motu in pannonia permanserunt*. Bizonyára tehát a 934 és 953 közötti két évtizedre gondolt.

Regino krónikája szolgáltatott alapot még egy másféle módosításhoz is. A szövegben szó esik ugyanis néhány alkalommal *Sens* városáról és annak érsekeiről – ahogy PAIS DEZSŐ az 1937. évi kiadás jegyzeteiben utal is rá –, így például kevés-
 sel azelőtt, hogy a 889. év eseményeit kezdené elbeszélni (Regino 131), valamint a
 889. év eseményei kapcsán is említésre kerül *Senonica urbs* (Regino 133). Az
 pedig jól ismert, hogy Anonymus forrásában terjedelmes átvételt találunk Regino
 krónikájából, éppen a 889. évet taglaló, a magyarokkal foglalkozó részletből (HOLLER
 2008: 310–1). Emellett utalást találunk Reginonál a gall senonokra is a 896. évnél
 (Regino 144). Ezzel magyarázható, hogy a Regino krónikáját és annak folytatását a
 szövegbe beledolgozó krónikás a *per abrupta sennonnes* kifejezést módosította és
per abrupta senoniensium-ot írt.

A fentiekén kívül a krónikaíró néhány egészen apró változtatást is eszközölt:
 a) a folyamatos elbeszélés elemeként beillesztette: *Inde*; – b) mivel Regino folytató-
 jánál a 932. évnél *igne et gladio* olvasható, és *gladio* volt már a szövegben, ezért
 beszúrta: *igne*; – c) a tagolás céljából beszúrta: *deinde*.

E) A szöveg ezek után így alakult:

1. **Inde** vero **galliam** atrociter affligentes
2. in ecclesias dei crudeliter sevientes
3. mettenseque, treuerense et aquisgranense territorium **igne** devastantes
4. **deinde** per abrupta **senoniensium** populos exterminantes
5. montes alpes italiae perforantes,
6. viam sibi gladio aperientes paraverunt.
7. Segusam taurinamque civitates destruxerunt.
8. Planum lombardie cum vidissent
9. totam pene provinciam concitatis cursibus vastaverunt,
10. **et ita ad proprium regnum cum victoria revertuntur.**
11. **Annis vero viginti sine motu in pannonia permanserunt.**

1. **Ezután** pedig **Galliát** durván meggyötörve
2. az Isten egyházai ellen kegyetlenül dühöngve
3. a mettensisi, treverisi és aquisgranumi területet **tűzzel** pusztítva
4. **ezután a senoniak** meredélyein át a népeket legyilkolva,
5. az itáliai Alpokon áthatolva
6. utat készítettek maguknak karddal megnyitva.
7. Segusa és Taurina városait lerombolták.
8. Amikor meglátták Lombardia síkját
9. majdnem az egész tartományt gyors száguldásokkal elpusztították,
10. **és így győzelemmel tértek vissza saját országukba.**
11. **Húsz évig pedig Pannóniában maradtak mozdulatlanul.**

7. f á z i s. – Egy apró szövegromlás következett be: egy *x* olvashatatlanul
 vált vagy kimaradt: *exterminantes* → *eterminantes*. Mivel a *min* betűsört lehet *nim*
 gyanánt is olvasni, ezért a következő másolásnál *eternimantes* került a szövegbe,
 ami viszont *eterni martis* értelmezéssel hagyományozódott tovább: *exterminantes*

→ *eterminantes* → *eternimantes* → *eterni martis*! Emiatt a másoló egy *per*-t iktatott be a *populos* elé: *per populos eterni Martis* azaz: az örök Mars népein keresztül.

1. Inde vero galliam atrociter affligentes
2. in ecclesias dei crudeliter sevientes
3. mettenseque, treuerense et aquisgranense territorium igne devastantes
4. deinde per abrupta senoniensium **per populos eterni martis**
5. montes alpes italiae perforantes,
6. viam sibi gladio aperientes paraverunt.
7. Segusam taurinamque civitates destruxerunt.
8. Planum lombardie cum vidissent
9. totam pene provinciam concitatis cursibus vastaverunt,
10. et ita ad proprium regnum cum victoria revertuntur.
11. Annis vero viginti sine motu in pannonia permanserunt.

1. Ezután pedig Galliát durván meggyötörve
2. az Isten egyházai ellen kegyetlenül dühöngve
3. a mettensisi, treverisi és aquisgranumi területet tűzzel pusztítva
4. ezután a senoniak meredélyein át, **az örök Mars népein keresztül**
5. az itáliai Alpokon áthatolva
6. utat készítettek maguknak karddal megnyitva.
7. Segusa és Taurina városait lerombolták.
8. Amikor meglátták Lombardia síkját
9. majdnem az egész tartományt gyors száguldásokkal elpusztították,
10. és így győzelemmel tértek vissza saját országukba.
11. Húsz évig pedig Pannóniában maradtak mozdulatlanul.

Ez a szövegváltozat – amely bizonyosan még a XII. század folyamán alakult ki – képezte a forrását mind Anonymus, mind a magyar krónikák összes korunkra jutott változatának. Az alábbiakban megvizsgálom, hogy ebből az összövegből miképpen alakultak ki a ma ismert változatok.

V. Anonymus szövegének kialakulása

1. Anonymus saját fogalmazványának rekonstruálása. – Térjünk rá eredeti kiindulási szövegünk, az Anonymus részlet létrejöttének rekonstruálásához.

Anonymus számára tehát a 7. fázis állt rendelkezésre. Ezen különféle változtatásokat eszközölt, lássuk jellegük szerint csoportosítva:

1. **Kihagyások:** a) *mettenseque, treuerense et aquisgranense territorium igne devastantes*; – b) *annis vero viginti sine motu in pannonia permanserunt*.

2. **Lényeges módosítások:** a) Módosít: *in ecclesias dei crudeliter sevientes* (kegyetlenül dühöngtek Isten egyházai ellen) → *ecclesias dei crudeliter intrantes spoliaverunt* (Isten egyházaiba durván belépve kifosztották azokat); – b) Módosít és kiegészít: *per populos eterni martis montes alpes italiae perforantes, viam sibi gladio aperientes paraverunt* (az örök Mars népein, az itáliai Alpokon át-

hatolva utat készítettek maguknak karddal megnyitva) → *per populos alpinos ferro sibi viam et gladio apperverunt* (**vassal és karddal** nyitottak maguknak utat az **alpesi** népeken keresztül); továbbá megmagyarázza a *per populos eterni martis* kifejezést; valamint, mivel korábban a senoniak meredélyeiről volt szó, így természetesen a senonok hegyein történt az átkelés is: *Superatis ergo illis bellicosissimis gentibus et naturali situ locorum tutissimis montes senonum transcenderunt*. (**Legyőzve tehát ama igen harcias, és a helyek természetes fekvése által nagyon védett népeket, átkeltek a senonok hegyein.**); – c) Módosít és kiegészít: *Segusam taurinamque civitates destruxerunt* (lerombolták Susa és Torino városát) → *segusam ceperunt civitatem. Deinde egressi Taurinam civitatem opulentissimam expugnaverunt* (elfoglalták Susa városát. **Innét kijöve Torino dúsgazdag** városát vették be ostrommal); – d) Módosít és kiegészít: *Planum lombardie cum vidissent, totam pene provinciam concitatis cursibus vastaverunt*. (Amikor meglátták Lombardia síkját, majdnem az egész tartományt gyors száguldásokkal elpusztították.) → *postquam planam regionem lombardie aspexerunt, totam pene italiam bonis omnibus affluentem et exuberantem concitatis cursibus spoliaverunt* (miután **megpillantották** Lombardia síkságát, gyors száguldásokkal szinte az egész, **minden jóban bővelkedő és dúskáló Itáliát** végigfosztogatták).

3. Apróbb módosítások: a) *Inde vero* → *Universam quoque*; – b) *deinde* → *inde*; – c) későbbre helyezi és kissé módosítja: *et ita ad proprium regnum cum victoria revertuntur* (és így győzelmesen tértek vissza saját országukba) → *et exinde ad propria redeunt regna cum magna victoria* (majd nagy diadallal tértek vissza saját országukba).

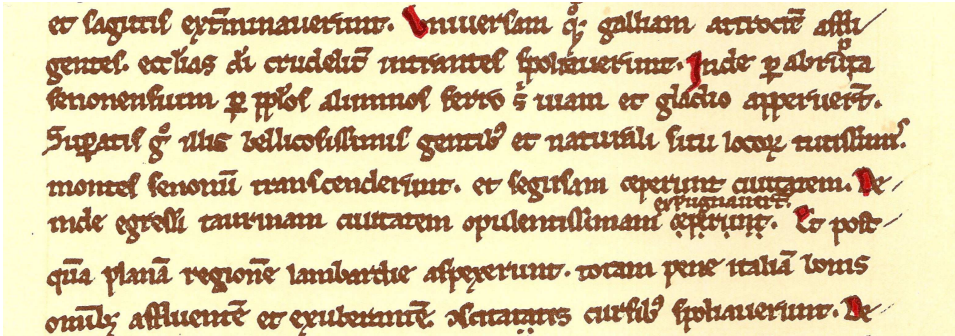
A fenti módosítások eredményeképpen alakult ki az eredeti anonymusi szövegrészlet: *Universam quoque galliam atrociter affligentes ecclesias dei crudeliter intrantes spoliaverunt. Inde per abrupta senonensium per populos alpinos ferro sibi viam et gladio apperverunt. Superatis ergo illis bellicosissimis gentibus et naturali situ locorum tutissimis montes senonum transcenderunt et segusam ceperunt civitatem. Deinde egressi taurinam civitatem opulentissimam expugnaverunt et, postquam planam regionem lombardie aspexerunt, totam pene italiam bonis omnibus affluentem et exuberantem concitatis cursibus spoliaverunt. [...] {más események elbeszélését követően} et exinde ad propria redeunt regna cum magna victoria.*

Magyarul: Egész Galliát durván meggyötörve, Isten egyházaiba kegyetlenül betörve kifosztották azokat. Majd a senoniak meredélyein áthaladva **vassal és karddal** nyitottak maguknak utat az **alpesi** népeken keresztül. **Legyőzve tehát ama igen harcias és a helyek természetes fekvése által nagyon védett népeket, átkeltek a senonok hegyein** és elfoglalták Segusa városát. **Innét kijöve** Taurina **dúsgazdag** városát vették be ostrommal, és miután **megpillantották** Lombardia síkságát, gyors száguldásokkal szinte az egész, **minden jóban bővelkedő és dúskáló Itáliát** végigfosztogatták. [...] majd nagy diadallal tértek vissza saját országukba.

Arra vonatkozóan, hogy Anonymus forrásában még benne lehetett a *per populos eterni martis montes alpes italiae* kifejezés, amely a *per populos alpinos*-t motiválta, a Kismartoni-kódex szövegében megőrzött *per alpes italiae* kifejezés erős érvet jelent.

2. Anonymus fennmaradt másolatának szövege. – A fennmaradt Anonymus-másolat a szép írás ellenére több hibát is tartalmaz ezen a rövid részleten belül. Közülük többet a másoló vagy korrektora észrevett, s ezek a szövegben vagy ki lettek javítva, vagy legalábbis a hiba jelezve lett. Ezek az alábbiak: a) *abrupta*: utólag lett beszúrva a *p* betű; – b) *senoniensium* → *senonensium* (megengedhető névváltozat); – c) *populos alpinos* → *populos aliminos* (!); – d) Először sort tévesztett a másoló és az előző sorbeli *ceperunt*-ot ismételte meg, majd észrevéve a hibát, alul pontokkal jelölte, s fölébe írta az *expugnaverunt* szót; – e) Két hibát is elkövetett a *concitatis* szóban: → *conscitatatis* (alul két pont jelzi, hogy a másoló észrevette a második hibát).

Így alakult ki a fennmaradt másolat szövege:

[...] Vniuersam quoque galliam atrociter affli/gentes. ecclesias dei crudeliter intrantes spoliauerunt. Inde per abru^pta | senonensium per populos aliminos ferro sibi uiam et gladio apperuerunt. | Superatis ergo illis bellicosissimis gentibus et naturali situ locorum tutissimis. | montes senonum transcenderunt. et segusam ceperunt civitatem. De/inde egressi taurinam civitatem opulentissimam ^{expugnaverunt} expugnaverunt. Et post/quam planam regionem lambardie aspexerunt. totam pene italia bonis | omnibus affluentem et exuberantem conscitatatis cursibus spoliauerunt.

Az átírt szövegben az elválasztott sorvéget ferde zárójel (/), az elválasztás nélkül virgula (,) jelöli. A szövegben öt mondatkező nagybetű van, közülük négyet rubrummal is jelölt a szkriptor: az *Vniuersam*, az *Inde*, a *Deinde* és az *Et* első betűit; a *Superatis* szó nagybetűvel kezdődik, de nincs vörössel jelölve. A szkriptor javításait (*ceperunt* → *expugnaverunt*; *conscitatatis*) a kézirattal azonos módon alápontozás mutatja. A *senonensium*, az *aliminos*, valamint a *conscitatatis* szavak egyes betűi alatti aláhúzás a másoló által elkövetett, de észre nem vett hibákat jelöli. A kódex hibáira már ENGEL is felfigyelt, és többek között a *conscitatatis cursibus* hibát is megemlíti (CORNIDES 1802: kihajtható táblázat hátoldalán alul olvasható általános észrevételek között).

Az *alpinos* → *aliminos* hiba háttérében egy rövid szárú *p* betűt, valamint az *l* és *p* szárainak dupla vonalas rajzolatát gyanítom. E hiba létrejöhett már a geszta

egy korábbi átírása során; talán emiatt nem vette észre a szkriptor, s ezért nem javította ki a korunkra jutott példányon.

Végül is így eljutottunk az *aliminus népek* valószínű eredetéhez.
(Folytatjuk.)

HOLLER LÁSZLÓ